

ТЕМА 10. МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ И ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА ГОСУДАРСТВА

1. ВВЕДЕНИЕ В ТЕОРИЮ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ.

Социально-гуманитарные науки, изучающие мировые политические процессы, в качестве объекта исследования рассматривают общественные явления, которые принято обозначать терминами «международные отношения», «внешняя политика», «международная политика», «мировая политика». Центральное место среди названных категорий принадлежит категории «международные отношения».

В политологии под термином «международные отношения» традиционно понимается система реальных связей между государствами, выступающая и как результат их действий, и как среда, в которой существует мировая политика.

Долгое время в качестве эталона международных отношений признавалась ситуация, при которой официальные связи между отдельными народами обеспечивает государство через свои структуры.

В последнее время количество взаимосвязей между частными субъектами разных стран настолько увеличилось, что государство уже не могло, да и не стремилось полностью их контролировать. А это привело к появлению новых субъектов международных отношений, не имеющих государственного характера, что привело к формированию транснациональных отношений, то есть международным отношениям совсем иного типа, чем те, которые господствовали последние два с половиной столетия.

Международные отношения имеют сложную структуру, центральное место в которой занимают международные политические отношения, которые и представляют основное содержание понятия «международная политика».

Международные политические отношения отличаются от других отношений этого уровня – международных экономических, культурных, идеологических, религиозных, научных и тому подобное тем, что, во-первых, затрагивают сферу государственных интересов и межгосударственного взаимодействия, во-вторых – сферу властных отношений в международных отношениях.

Основными субъектами международной политики изначально выступали государства, коалиции государств, а последние сто с небольшим лет и международные межправительственные организации. В центре международной политики находится борьба государств за степень влияния на поведение других международных субъектов в соответствии со своими собственными интересами. Это означает, что основное поле действия международных политических отношений – это межгосударственный конфликт или межгосударственное сотрудничество, которые раньше выступали в виде проблемы войны или мира.

Как известно, государство имеет как внутренние, так и внешние функции, что находит свое выражение в понятиях внутренняя и внешняя политика. **Содержанием внешней политики государства являются вопросы его обороны, сотрудничества с другими государствами, а в последнее время и поддержания мирового порядка.**

Сдвиги, которые произошли в мировой экономике к середине XIX века, привели к превращению мира в единое целое и возникновению «мировой политики», отличающейся от международной масштабами, содержанием проблем и характером действий своих субъектов. **Мировая политика шире международных отношений, как по своей проблематике, так и по числу задействованных в ней субъектов.**

Предметом исследования теории международных отношений являются:

- закономерности международных отношений как целостной системы;
- международная политика и внешняя политика отдельных государств;
- динамика и тенденции развития мирового политического процесса и основных направлений деятельности его ведущих субъектов.

Для изучения международных отношений используется множество методов и методик, которые используются в иных общественных науках, но с поправкой на специфику предмета исследования. Так из социологии в политологию пришли такие методы как наблюдение, анализ документов, опрос экспертов, из психологии – метод когнитивного картирования, из математики – метод системного моделирования и т.п.

2. Система и структура международных отношений.

Международные отношения подразделяются на политические, экономические, научно-технические, идеологические, культурные, военные. Среди них на первом плане стоят международные политические отношения, которые отличаются от других отношений этого уровня тем, что, во-первых, затрагивают сферу государственных интересов и межгосударственного взаимодействия, во-вторых – сферу властных отношений в международных отношениях.

В структуре международных отношений принято выделять несколько уровней: глобальный, региональный, субрегиональный, международно-ситуационный, групповой, двусторонний.

Глобальный уровень международных отношений охватывает наиболее общие проблемы мировой политики, экономического и социального развития человеческой цивилизации.

Региональный уровень международных отношений представляет собой отдельную подсистему международных отношений, которая складывается в крупных географических зонах.

Различия между региональным и субрегиональным уровнями международных отношений весьма условны и зависят от точки отсчета. Но так или иначе, субрегион является частью региона и представляет собой локальные группы государств с более тесными взаимоотношениями, имеющими свою специфику по отношению к всему региону в целом.

Международно-ситуационный уровень проявляется на любом структурном уровне системы межгосударственных отношений. Его главный отличительный признак – наличие конкретной международно-политической ситуации, порождающей особый узел политических, военно-стратегических и иных межгосударственных отношений. Разновидностью международно-политической ситуации является международный конфликт.

Взаимодействие между основными участниками международных отношений находят свое отражение в структуре этих отношений, характер которой определяет стабильность всей системы. С возникновением ядерного оружия и расширение системы международных отношений до глобальных масштабов структура международной системы стала определяться наличием и численностью сверхдержав и соотношением сил между ними.

В зависимости от количества великих держав входящих в международную систему выделяется два типа структур международных отношений – мультиполярную и биполярную.

Основным законом функционирования системы международных отношений выступает закон поддержания динамического равновесия. Заметим, что существование определенного политического равновесия является основной предпосылкой нормального функционирования международной системы. В то же время, в любой системе равновесие между государствами постоянно нарушается, затем восстанавливается на новой основе, что и свидетельствует о динамическом характере политического равновесия.

В каждом конкретно-историческом состоянии международной системы закон динамического равновесия проявляется в той или иной форме. Но **исторически наиболее распространенной всегда была форма баланса сил, являющейся универсальной закономерностью развития международных отношений в целом.** При этом под силой понимается способность каждого государства защищать свои интересы. Материальным выражением такой способности может выступать геополитический, экономический, военный и научно-технический потенциал государства. Но в полной мере о силе государства мы можем судить, лишь сравнивая ее с соответствующим силовым потенциалом других государств. Существенно, что принцип баланса сил предназначен не для сохранения мира или международного взаимопонимания, а для обеспечения независимости каждого государства в системе государств, не допуская увеличения мощи любого из них до таких пределов, когда она начинает угрожать всем.

В теории международных отношений имеются разные варианты моделирования системы этих отношений, одним из которых является выделение шести типов международных отношений: системы баланса сил, свободная биполярная система, жесткая биполярная система, иерархическая система и система «вето».

В системе баланса сил основными факторами являются только национальные государства с большими военными и экономическими возможностями. Свободная биполярная система состоит из акторов различных типов: отдельных государств, блоков государств, лидеров блоков, членов блоков, неприсоединившихся стран и универсальных организаций.

Жесткая биполярная система похожа на свободную биполярную, но в ней упраздняется роль неприсоединившихся государств. Иерархическая система возникает тогда, когда в системе государств устанавливается единоличная власть какого-либо одного из них.

Система «вето» - это система государств-акторов, в которой каждый актор располагает значительным запасом атомного вооружения. Члены такой системы не склонны к образованию союзов, но стремятся при этом к тому, чтобы

вероятность войны не увеличивалась при одновременном сохранении напряжения, позволяющего иметь относительную неустойчивость.

3. Основные субъекты международных отношений.

Субъектами международных отношений являются государства, партии, международные организации, транснациональные корпорации и т.п. Основными среди них являются государства и международные организации.

Сторонники так называемого политического реализма утверждают, что основными субъектами мировой политики являются государства, действия которых в этой области сегодня опирается на следующие закономерности:

1. Формой международной деятельности государств как главных участников международных отношений являются военная стратегия и дипломатия.
2. Государственная политика существует в двух разновидностях: внутренней и внешней (международной), имеющих как взаимосвязь, так и существенные различия.
3. Действуя в рамках международной экономической системы, каждое государство стремится к достижению следующих целей: экономическая полезность, собственный рост, социальная стабильность и обладание средствами для достижения своих политических целей.
4. Исходный пункт международной политики государства коренится в национальном интересе, понимаемом как стремлении к максимизации собственной мощи и уменьшению власти других.
5. Потребность в защите и продвижении национального интереса вызывает необходимость обладания как можно более мощным военным потенциалом, который, в свою очередь, зависит от природных, экономических и иных ресурсов государства.
6. Результатом стремления каждого из государств к максимальному удовлетворению своих национальных интересов является установление на мировой арене определенного равновесия (баланса) власти (силы), которое есть единственный реальный способ обеспечить и сохранить мир.

Однако надо сказать, что сложность современного мира такова, что объяснение всех особенностей международных отношений в основном активностью государств попросту невозможна. Поэтому сегодня политическая наука наряду с государствами в качестве важнейших участников международных отношений и субъектов мировой политики рассматривает и международные организации.

Международная организация – это инструмент совместного решения международных проблем, затрагивающих интересы нескольких государств или групп их граждан.

Политическая мысли по-разному оценивает роль такого рода институтов. Если представители реалистического направления полагают, что международные организации играют второстепенную роль в международных отношениях, то по мнению либералов международные организации не только играют самостоятельную роль, но и постепенно оттесняют государства на периферию политики.

Теория международного права делит международные организации на следующие виды:

- межгосударственные международные организации общей компетенции – объединения государств, деятельность которых затрагивает все сферы отношений между ними – политическую, экономическую, культурную и др.;
- международные межправительственные организации специальной компетенции – объединение государств, деятельность которых затрагивает одну из специальных областей межгосударственных отношений, например военно-политические организации (НАТО), экономические организации (МВФ), организация ООН по вопросам культуры и образования (ЮНЕСКО);
- открытые международные межправительственные организации – объединения государств, куда принимают любое государство, отвечающее требованиям членства в них (например, Всемирная организация здравоохранения и большинство других международных организаций);
- закрытые международные межправительственные организации – объединения государств с приемом новых членов только при согласии первоначальных учредителей (НАТО);
- универсальные международные организации, предусматривающие возможность членства в них для всех государств независимо от их региональной принадлежности (первой организацией такого типа была Лига Наций, а сегодня такой организацией является ООН);
- региональные международные межправительственные организации – объединения государств, расположенных в пределах одного региона (например, Организация американских государств, Лига арабских государств).

Наряду с международными межправительственными организациями существуют еще и международные неправительственные организации, отличие которых заключается в том, что создаются они не представителями официальных государственных структур, а частными лицами и общественными объединениями разных государств.

В уставах международных организаций ее субъекты (государства, общественные объединения, частные лица) именуемые членами формально считаются равноправными.

Правовая основа деятельности международной организации определяется учредителями еще до ее создания, но со временем она пересматривается и дополняется. Если же какой-либо учредитель отказывается признать поправку, то он может, во-первых, добровольно выйти из организации, во-вторых, не брать на себя обязательств по соблюдению этих поправок, не препятствуя при этом другим членам организации в их признании, в-третьих, быть исключенным из международной организации за систематическое невыполнение своих уставных обязанностей.

Деятельность международной организации требует довольно крупных расходов, которые распределяются между всеми ее членами в виде взносов. Размеры взносов, которые, как правило, зависят от финансовых возможностей участников, а порядок их внесения, характер наказания за несвоевременность выполнения финансовых обязательств оговорены в уставах организации.

4. Геополитические концепции международных отношений

На рубеже XIX и XX вв. формируется новое направление в изучении мировой политики и международных отношений – геополитическое.

Геополитика – это наука об условиях безопасности в мире и формирования мирового порядка, о взаимосвязи пространственных факторов и международных центров силы, о воздействии природных, технологических, социальных, демографических условий на роль государства в современном мире. В последнее время в сферу интересов геополитики вошел и «виртуальный» фактор мобильная связь и Интернет.

Геополитика возникла на фундаменте идей географического детерминизма, сформулированных еще в Древней Греции. Уже в Новое время на связь политики и географии обратил внимание французский мыслитель Жан Боден (1530 – 1596), который утверждал, что развитие суверенного государства прямо зависят от природных условий. Постепенно идеи географического детерминизма получили распространение в политической мысли не только Франции, но и других стран, например, Германии и России.

В своем развитии геополитика прошла несколько этапов, в каждом из которых доминировала какая-либо из национальных геополитических школ: германская, британская, североамериканская. Именно эти школы образовали, так называемый классический этап в истории геополитической мысли.

Так, например, германская геополитическая школа совершила переход от идей географического детерминизма к современности. Именно немецкий политический географ Ф.Ратцель (1844 – 1904) теоретически обосновал положение о том, что **пространство – это не просто территория, занимаемая государством, а его политическая сила.** Он же ввел понятие «жизненное пространство» и сформулировал законы экспансии, суть которых заключается в утверждении, что стремление к расширению территории, в первую очередь за счет более «культурно отсталых» стран, является неотъемлемой характеристикой любого крупного государства.

Идеи Ратцеля развил К.Хаусхофер (1869 – 1946), который также видел главную движущую силу всякого государства в его стремлении к расширению жизненного пространства. Поэтому поглощение мелких государств более крупными в целях экономической самодостаточности, утверждал Хаусхофер, является объективной закономерностью, а не политическим произволом. Интересно, что будущее мировое устройство представлялось ему в виде нескольких регионов, в каждом из которых будет господствовать собственная идея объединения стран и народов (панидея). В связи с этим он полагал, что со временем мир будет поделен на пан-Америку во главе с США, великую Восточную Азию во главе с Японией и пан-Европу во главе с Германией.

В британской геополитической мысли заметную роль сыграло творчество Х.Макиндера (1861 – 1947) считавшего, что политическая мощь государства зависит от его географического положения и что материковая сердцевина Земли оказывает стратегическое влияние на происходящие политические процессы.

В геополитическую теорию Макиндер ввел понятие «Мировой остров» - сплошную часть суши, включающую Азию, Африку и Европу, окруженную со всех сторон Мировым океаном. Внутреннюю часть Евразии (Хартленд или Сердцевинная земля) геополитик считал «Осевым регионом истории», т.е. ключевой с политической точки зрения территорией. Содержание основной геополитической идеи Макиндера хорошо выражено в его знаменитой формуле: «Кто правит Восточной Европой – господствует над Хартлендом; кто правит

Хартлендом – господствует над Мировым островом; кто правит Мировым островом – господствует над всем миром». Правда, потом он стал утверждать, что опорной точкой Земли является Северная Атлантика и потому страны, расположенные по ее побережью, смогут сбалансировать силу государства, доминирующего в Харленде. Эта концепция северного атлантизма предвосхитила создание в послевоенные годы НАТО.

Основателем американской геополитики стал адмирал А.Мэхэн (1840 – 1914), который считал, что главной составляющей геополитического потенциала государства является его военно-морская мощь. Последнее он определял по формуле «военный флот + торговый флот + военно-морские базы». Этот геополитик полагал необходимым отказаться от внешнеполитической «доктрины Монро», согласно которой США должны «самоизолироваться» от мировой политики, а, наоборот, в союзе с Великобританией, как крупнейшей морской державой, бороться за господство в Мировом океане, тем самым влияя на политические процессы практически во всем мире. Позже он включил в число предполагаемых союзников Германию и Японию, вместе с которыми США противостояли бы России и Китаю.

Последователь Мэхэна политолог Н.Спайкмен (1893 – 1943) пересмотрел выводы Макиндера относительно роли евразийского Хартленда в мировой политике. Действительным ключом к контролю над миром он относил евразийский пояс прибрежных территорий, который находится между Хартлендом и великим морским путем, идущим из Западной Европы в Японию через Северное и Балтийское моря, Атлантический океан, Средиземное и Красное моря, Индийский океан, прибрежные моря Дальнего Востока и заканчивающемся в Охотском море у берегов Японии. В эту территорию, названную Римлендом (крайней землей) ученый включил страны Западной и Центральной Европы, государства Ближнего и Среднего Востока, а также Индию, Тибет, Китай и страны Юго-Восточной Азии. В связи с этим Спайкмен заменил формулу Макиндера на формулу «Кто контролирует Римленд – господствует над Евразией; кто господствует над Евразией – контролирует судьбы мира».

Идеи Спайкмена были использованы в период «холодной войны», дав теоретические аргументы политической и военной стратегии США, в частности в вопросе размещения многочисленных американских военных баз по всей линии Римленда.

В целом геополитика классического периода была европоцентристской, носила всеконтинентальный и всеокеанский характер, а во главу угла она ставила борьбу за захват, освоение и удержание территории (отсюда войны за раздел и передел мира), но при этом она еще не стала универсальной и глобальной.

Современный этап истории геополитической мысли начинает свой отсчет с послевоенного переустройства мира. При этом она поменяла присущий ей ранее европоцентристский вид. Во-первых, геополитика стала учитывать всех акторов мировой политики, а не только великие европейские державы. Во-вторых, она стала увязывать воедино все государства и народы мира. Отличает современную геополитику и то, что она уже не решает задачу борьбы за захват определенной территории, считая достаточным контроль за этой территорией.

Но при всех изменениях в геополитических парадигмах, в их содержание по-прежнему включаются в качестве главных составляющих - геополитическая и

военная стратегии. В этом плане под геополитической стратегией понимается определение места государства в мировой политике, а под военной – способ и цель подготовки, а также использования вооруженных сил в возможной войне за геополитические цели.

Геостратегия современных развитых стран имеет три уровня. Высший уровень геостратегии называется национальной стратегией и включает в себя более низкие уровни стратегии в отдельных сферах и направлениях развития нации. Национальная стратегия определяет цели развития нации, обеспечивает эффективное использование духовных и материальных ресурсов, направляет нацию на достижение национальных целей.

Второй уровень геостратегии – это стратегия национальной безопасности или «большая стратегия», «оборонная стратегия», «стратегическая доктрина». Этот уровень включает в себя стратегии деятельности тех сфер, которые исключительно важны для национальной безопасности, т.е. для обеспечения приемлемых условий существования и развития нации.

Третий уровень геостратегии – военная стратегия, которая координирует только военные проблемы национальной безопасности, а именно: развитие военной промышленности и обеспечение Вооруженных сил боевой техникой, оружием, средствами связи, амуницией и т.д., боевую подготовку самих военнослужащих, боеготовность и боеспособность армии.

Вплоть до XX века определением геостратегии занимались высшие политические деятели (короли, императоры, канцлеры, премьер-министры и т.п.). Но сегодня функции составления стратегических, в т.ч. военных доктрин, а, следовательно, и формулирования национальных целей в основном перешли к аппарату высших должностных лиц, в частности, к профессиональным политологам, являющимся штатными и внештатными советниками главных государственных чиновников. Вообще демократии способствовала появлению политологов, создающих политические теории, концепции, стратегии и предлагающих их в виде книг или статей на рынке идей. Одни идеи таких «свободных» политологов через общественное мнение или личное общение с политиками составляют основу государственной стратегии, другие только влияют тем или иным образом на ее формирование, а идеи третьих так и не находят спроса, но остаются в истории политической мысли.

Поэтому чтобы понять направление и содержание национальной стратегии государства зачастую необходимо обращаться именно к работам политологов, а не только к официальным государственным документам.

5. Сущность и типология международных конфликтов.

Центральным вопросом теории международных отношений является проблема международных конфликтов. **Международный конфликт – это непосредственное или косвенное столкновение интересов двух или нескольких сторон – субъектов конфликта (государств, групп государств, народов, политических движений) на основе существующих между ними противоречий объективного или субъективного характера.** По своему происхождению эти противоречия и порожденные ими проблемы могут быть территориальными, национальными, религиозными, экономическими, военно-стратегическими, научно-техническими и т.д. Но в целом конфликт всегда

принимает политическую форму, поскольку эти противоречия осознаются и разрешаются государствами через механизм формирования и осуществления внешней политики.

Возникновение и развитие международного конфликта связано не только с объективными противоречиями, возникающими в отношениях между государствами, но и с такими субъективными факторами как внешняя политика самих государств. Конфликт вызывается, «подготавливается», разрешается именно сознательной целенаправленной внешней политикой государства, хотя при этом нельзя игнорировать и такие факторы как личная характеристика и качества причастных к принятию решений политических деятелей.

Политическая наука и практика знает различные типы и виды международных конфликтов. Наиболее часто в классификациях встречается деление на симметричные и асимметричные конфликты. К симметричным относят такие конфликты, которые характеризуются примерно равной силой вовлеченных в них сторон. Асимметричные же конфликты – это конфликты с резким различием потенциала конфликтующих сторон.

Исследования международных конфликтов, их системно-структурных характеристик позволили определить целый ряд закономерности их функционирования. Так, в частности, нельзя рассматривать это явление как постоянное, поскольку в его развитии меняется степень и даже характер заинтересованности участников конфликта, число которых может расширяться или уменьшаться, а также происходить подмена одних непосредственных или косвенных сторон другими.

Много для понимания международного конфликта дает анализ последовательности меняющихся фаз его развития, что позволяет рассматривать конфликт как единый, но обладающий различными, хотя и взаимосвязанными сторонами, процесс. В этом анализе учитывается то, что фазы развития международного конфликта – это не произвольные, абстрактные отрезки времени, а реальная продолжительность развития событий, которая определяется столь же реальными причинами. С этой стороны в общем виде конфликт делится на следующие фазы.

Первая фаза международного конфликта – принципиальное политическое отношение, которое сформировалось на основе объективных и субъективных противоречий, экономических и политических интересов сторон и соответствующие этому экономические, идеологические, правовые, военно-стратегические, дипломатические шаги, выраженные в более или менее острой конфликтной форме.

Вторая фаза – субъективное определение конфликтующими сторонами своих интересов, целей, стратегии и форм борьбы для разрешения возникших противоречий с учетом своего потенциала и возможностей применения мирных и немирных средств, использования внешних союзов и обязательств, а также оценка общей внутренней и международной ситуации. На этой фазе определяется и даже частично реализуется система взаимных практических действий, имеющий характер борьбы и сотрудничества, с целью разрешения противоречия в интересах той или другой стороны либо на основе компромисса между ними.

Третья фаза – использование конфликтующими сторонами широкого диапазона экономических, политических, идеологических, психологических,

моральных, правовых, дипломатических и военных (но не в форме прямой вооруженной борьбы) средств, вовлечение других государств в той или иной форме в борьбу непосредственно конфликтующих сторон.

Четвертая фаза – нарастание борьбы до самого высокого политического уровня – международного политического кризиса, который может охватить непосредственных участников, государства данного региона, крупнейшие мировые державы, а в ряде случаев и весь мир. Эта фаза занимает особое место, так как ее опасность заключается в том, что вплотную подводит конфликтующие стороны к вооруженному столкновению. В этот период очень быстро меняется ситуация, возрастают активность и роль военных, которые вольно или невольно могут подтолкнуть участников конфликта к использованию силы.

Пятая фаза – международный вооруженный конфликт, начинающийся с ограниченного конфликта и способный развиваться до более высокого уровня вооруженной борьбы с применением современного оружия, вовлечением союзников и крупнейших мировых держав, расширением территории.

В теории и на практике существуют разные пути выхода из конфликтных ситуаций. В случае фазы вооруженной борьбы стороны стремятся к военной победе, и победитель навязывает побежденному свою волю. В этом случае конфликт прекращается, но в будущем он может возобновиться.

Мирное урегулирование конфликтов довольно широкое понятие, охватывающее несколько направлений мирного выхода из конфликтной ситуации.

Во-первых, это разрешение конфликта, т.е. деятельность по полному устранению его причин, которая, как правило, завершается подписанием соглашения о разрешении конфликта.

Во-вторых, это урегулирование конфликта, суть которого заключается в том, что глубинные причины конфликта полностью не устраняются, но его дальнейшее протекание ставится в определенные рамки, гарантирующие минимальный уровень безопасности для заинтересованных сторон. При этом оговариваются условия, при которых конфликт не будет развиваться по самому худшему сценарию, но в то же время возможность его полного разрешения откладывается на будущее.

В-третьих, это путь недопущения его вооруженной фазы. Если же военные действия начались, то третий вариант предполагает достижение соглашения о перемирии или хотя бы о прекращении огня. Заметим, что ввиду издержек и опасностей, которые влечет за собой вооруженная борьба, ее недопущение или прекращение само по себе представляет серьезное достижение.

Добавим, что любые мирные пути урегулирования конфликта требуют усилий всех вовлеченных в конфликтную ситуацию сторон, а также участия не втянутых в непосредственное столкновение государств или других акторов.

Мирное урегулирование в любом своем варианте предполагает ведение переговоров, процесс которого в условиях конфликта чрезвычайно сложен и обладает своей спецификой. В частности, переговорный процесс подразделяется на следующие этапы: этап подготовки к переговорам; этап изложения своих предложений и критики позиций противоположной стороны; этап перехода к дискуссии по основным вопросам повестки дня переговоров; финальный этап, когда переговоры либо завершаются принятием совместного решения или

документа, либо окончательно заходят в тупик. В общем, виде переговоры выполняют следующий ряд важнейших функций: функцию совместного поиска решения проблемы; информационно-коммуникационную функцию; функцию решения какой-либо внутривнутриполитической проблемы; пропагандистскую функцию.

Одной из важнейших предпосылок начала переговорного процесса является наличие переговорного пространства, т.е. ситуации, при которой теоретически возможно достижение какого-либо взаимоустранивающего результата на основе частичного совпадения позиций и взаимных уступок потенциальных участников переговоров. Если же переговорное пространство отсутствует, то следует искать иной выход из конфликтной ситуации или попытаться пересмотреть свои позиции, тем самым, формируя пространство заново.

ТЕМА 10. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ ТА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ.

1. вступ до теорії міжнародних відносин.

Соціальні науки, що вивчають світові політичні процеси, в якості об'єкта свого дослідження розглядають суспільні явища, до яких уживані терміни «міжнародні відносини», «зовнішня політика», «міжнародна політика», «світова політика». Чільне місце серед цих категорій належить категорії «міжнародні відносини».

Міжнародні відносини – це сукупність різноманітних зв'язків між державами й системами держав, а також між іншими суспільно-політичними суб'єктами, що взаємодіють на світовій арені, яка є результатом їх дій і середовищем, в якому існує світова політика.

Тривалий час в якості еталону міжнародних відносин розглядалися лише офіційні зв'язки між державами, які і репрезентували власно кажучи зв'язки між народами. Але сьогодні держава вже не в змозі контролювати усі взаємозв'язки, що виникають між різними суб'єктами суспільного життя, що знаходяться у різних державах. Це викликало появу нових діючих персонажів міжнародних відносин, які не мають державного статусу, а отже й міжнародні відносини зовсім іншого типу, ніж були до цього.

Міжнародні відносини мають складну структуру, чільне місце в якій займають міжнародні політичні відносини, які, в свою чергу, визначають зміст міжнародної політики. Підкреслимо, що міжнародні політичні відношення відрізняються від міжнародних економічних, культурних, ідеологічних, релігійних, наукових відносин тощо тим, що вони торкаються, по-перше, сфери державних інтересів і міждержавних взаємодій, по-друге, сфери влади в міжнародних відносинах.

Головними суб'єктами міжнародної політики спочатку були держави та коаліції держав, але останні сто років до них приєдналися і міжнародні міжурядові організації. Звернемо також увагу на те, що ядром міжнародної політики є боротьба держав за вплив на поведінку інших міжнародних суб'єктів у відповідності до власних інтересів. Це означає, що міжнародні політичні відносини базуються або на міждержавному конфлікті, або на міжнародній співпраці. Раніше це мало вигляд проблеми війни чи миру.

Відомо, що держава має внутрішні і зовнішні функції. В останньому випадку ці функції знаходять свій вираз у зовнішній політиці. Змістом зовнішньої політики держави є питання її обороноздатності, співпраці з іншими державами, а в останній час і підтримка світового порядку.

Зрушення в світовій економіці ще в середині 19 сторіччя призвели до перетворення світу в єдине ціле та виникненню світової політики, що відрізнялася міжнародними масштабами, змістом проблем і характером дій своїх суб'єктів. До того ж, світова політика ширше міжнародних відносин як за своєю проблематикою, так і кількістю задіяних у неї суб'єктів.

Предметом дослідження теорії міжнародних відношень є: закономірності міжнародних відносин як цілісної системи; міжнародна політика та зовнішня політика окремих держав; динаміка і тенденції світового політичного процесу та напрямів діяльності її головних суб'єктів.

Для вивчення міжнародних відносин використовується багато методів і методик, що використовуються в інших суспільних науках, але з врахуванням специфіки предмету дослідження. Наприклад, з соціологією сюди прийшли методи спостереження, опитування експертів, аналізу документів, з психології – метод когнітивного картування, з математики – метод системного моделювання та таке інше.

2. Система та структура міжнародних відносин.

Міжнародні відносини поділяються на політичні, економічні, науково-технічні, ідеологічні, культурні, військові. Головними серед них є міжнародні політичні відносини, які відрізняються від інших відносин цього рівня тим, що, по-перше, вони відносяться до сфери державних інтересів та міждержавної взаємодії, а, по-друге, - торкаються питань влади в міжнародних відносинах.

В структурі міжнародних відносин вирізняються наступні їх рівні: глобальний, регіональний, субрегіональний, міжнародно-ситуаційний, груповий та двосторонній.

Глобальний рівень охоплює найбільш загальні питання світової політики, економічного та соціального розвитку сучасної цивілізації. Регіональний рівень – це підсистеми міжнародних відносин, які складаються в великих географічних зонах. Різниця між регіональним та субрегіональним рівнями досить умовна і залежить від кута зору. Але так чи інакше, субрегіон є частина регіону і становить собою локальну групу держав з більш тісними взаємовідносинами, що мають свою специфіку відносно регіону в цілому.

Міжнародно-ситуаційний рівень може з'явитися на будь-якому структурному рівні системи міжнародних відносин. Його головна відмінність – наявність конкретної міжнародно-політичної ситуації, що породжує особливий вузол політичних, військово-стратегічних та інших міждержавних відносин. Різновидом міжнародно-політичної ситуації є міжнародний конфлікт.

Взаємодія між головними учасниками міжнародних відносин знаходить своє відображення в структурі цих відносин, характер якої визначає стабільність усієї системи. З виникненням ядерної зброї та розширенням системи міжнародних відносин до глобальних масштабів структура міжнародної системи стала визначатися наявністю та численністю наддержав та співвідношенням сил між ними.

В залежності від кількості великих держав, які входять до міжнародної системи, вирізняють два типи структур міжнародних відносин – мультиполярну структуру та біполярну.

Основним законом функціонування системи міжнародних відносин є закон підтримування динамічної рівноваги. Зазначимо, що існування певної політичної рівноваги виступає головною передумовою нормального функціонування міжнародної системи. У той же час, в кожній системі рівновага між державами постійно порушується, потім відновлюється, але вже на новій основі, що свідче про динамічний характер політичної рівноваги.

В кожному конкретно-історичному стані міжнародної системи закон динамічної рівноваги виявляє себе у тій чи іншій формі. Але історично найбільш розповсюдженою завжди була форма балансу сил, яка є універсальною закономірністю розвитку міжнародних відносин в цілому. При цьому під силою

розуміють здатність кожної держави захищати свої інтереси. Матеріальним показником такої здатності може бути геополітичний, економічний, військовий та науково-технічний потенціал держави. Але у повній мірі міць держави можна зрозуміти лише порівнюючи її з відповідним потенціалом інших держав. Суттєво, що принцип балансу сил існує не для збереження миру чи міжнародного взаємопорозуміння, а для забезпечення незалежності кожної держави в системі держав, не припускаючи збільшення сили тієї чи іншої держави до таких меж, коли вона починає загрожувати усім.

В теорії міжнародних відносин є різні варіанти моделювання системи цих відносин, одним із яких є виокремлення шістьох типів міжнародних відносин: системи балансу сил, незалежна біполярна система, жорстка біполярна система, ієрархічна система та система «вето».

В системі балансу сил основними чинниками є тільки національні держави з великим військовими і економічними можливостями. Незалежна біполярна система складається з учасників різних типів: окремих держав, блоків держав, лідерів блоків, членів блоків, держав, що не приєдналися до блоків, і універсальних організацій. Жорстка біполярна система схожа на незалежну біполярну, але у неї нема держав, що не приєдналися. Ієрархічна система виникає тоді, коли в системі держав встановлюється одноособова влада якої-небудь однієї з них. Система «вето» - це система держав-учасників, в котрій кожний учасник розпоряджається значним запасом ядерної зброї. Члени такої системи не схильні до утворення союзів, але намагаються аби вірогідність війни не збільшувалася за одночасним збереженням напруги, завдяки чому виникає відносна нестійкість.

3. Основні суб'єкти міжнародних відносин.

Суб'єктами міжнародних відносин є держави, партії, міжнародні організації, транснаціональні корпорації та таке інше. Чільне місце серед них займають держави і міжнародні організації.

Прихильники так званого політичного реалізму стверджують, що основним суб'єктом світової політики є держава, дії якої в цій царині сьогодні спираються на наступні закономірності: 1) формою міжнародної діяльності держав як головних учасників міжнародних відносин є військова стратегія і дипломатія; 2) державна політика існує у двох різновидах: внутрішній і зовнішній (міжнародній), що мають як взаємозв'язок, так і суттєві відмінності; 3) діючи у межах міжнародної економічної системи, кожна держава прямує до таких цілей як економічна корисність, власне зростання, соціальна стабільність і володіння засобами для досягнення своїх політичних цілей; 4) вихідний пункт міжнародної політики укорінений у національному інтересі, що розуміється як прагнення до максимізації власної могутності та зменшенні влади інших; 5) потреба в захисті та просовуванні національного інтересу викликає необхідність володіння якомога більш могутнім військовим потенціалом, котрий у свою чергу залежить від природних, економічних і інших ресурсів держави; 6) результатом прагнення кожної держави до максимального задоволення своїх національних інтересів є встановлення на світовій арені певної рівноваги (балансу) влади (могутності), котра є єдиним реалістичним засобом забезпечення і збереження миру.

Однак треба враховувати те, що за складності сучасного світу усі особливості міжнародних відносин віднести тільки на рахунок активності

держави буде помилкою. Тому сьогодні політична наука поряд з державами в якості важливих учасників міжнародних відносин і суб'єктів світової політики розглядає і міжнародні організації.

Міжнародна організація – це інструмент сумісного вирішення міжнародних проблем, які стосуються інтересів декількох держав або групи громадян цих держав.

Політична думка по різному оцінює роль такого роду інститутів. Якщо представники реалістичного спрямування вважають, що міжнародні організації виконують другорядну роль в міжнародних відносинах, то на думку лібералів ці організації навіть поступово витісняють держави на периферію політики.

Теорія міжнародного права поділяє міжнародні організації на наступні їх види:

- міждержавні міжнародні організації загальної компетенції, якими є об'єднання держав і діяльність яких торкається усіх сфер відносин між ними – економічної, політичної, культурної та таке інше;
- міжнародні міждержавні організації спеціальної компетенції, якими є об'єднання держав і діяльність яких спрямована на одну із спеціальних областей міждержавних відносин, наприклад військово-політичні організації (НАТО), економічні організації (МВФ), організації ООН в питаннях культури та освіти (ЮНЕСКО);
- відкриті міжнародні міждержавні організації, якими є об'єднання держав, куди приймається будь-яка держава, якщо вона відповідає вимогам членства в них (наприклад, Світова організація охорони здоров'я);
- закриті міжнародні міждержавні організації, якими є об'єднання держав, до якого приймають нових членів тільки за згодою засновників (НАТО);
- універсальні міжнародні організації, які передбачають можливість прийому до них держав незалежно від їх регіональної належності (ООН);
- регіональні міжнародні міждержавні організації, якими є об'єднання держав одного якогось регіону (Ліга арабських держав).

Разом з міжнародними міждержавними організаціями існують ще міжнародні неурядові організації, відмінністю котрих є те, що вони засновуються не представниками офіційних державних структур, а приватними особами і громадськими об'єднаннями різних держав.

В уставах міжнародних організацій її суб'єкти (держави, громадські об'єднання, приватні особи), яких називають членами цих організацій, формально є рівноправними.

Правова основа діяльності міжнародної організації визначається засновниками ще до її створення, але з часом переглядається і доповнюється. Якщо ж якийсь засновник відмовляється визнати зміни, то він може, по-перше, добровільно покинути цю організацію, по-друге, не брати на себе обов'язків по виконанню цих змін, але не заважаючи при цьому іншим членам організації в їх визнанні; по-третє, бути виключеним з міжнародної організації за систематичне невиконання своїх уставних обов'язків.

Діяльність міжнародної організації потребує чималих витрат, які розподіляються між усіма членами у вигляді внесків, розміри яких залежать від фінансових можливостей учасників.

4. Геополітичні концепції міжнародних відносин.

В кінці XIX і на початку XX сторіччя в політології з'являється її новий напрям – геополітика. Геополітика – це наука про умови безпеки в світі і формування світового порядку, про взаємозв'язок просторових факторів та міжнародних центрів сили, про вплив природних, технологічних, соціальних, демографічних умов на роль держави в сучасному світі. В останній час до сфери інтересів геополітики увійшов і такий «віртуальний» фактор як мобільний зв'язок і Інтернет.

Геополітика виникла на фундаменті ідей географічного детермінізму, сформульованих ще у Древній Греції. В Новий час на зв'язок політики та географії звернув увагу французький мислитель Жан Боден (1530 – 1596), який стверджував, що розвиток суверенної держави безпосередньо залежить від природних умов. Поступово ідеї географічного детермінізму розповсюдились і на інші країни, наприклад, Германію та Росію.

В своєму розвитку геополітика пройшла декілька етапів, в кожному з яких домінувала якась національна геополітична школа – германська, британська, північноамериканська. Саме ці школи утворили так званий класичний період в історії геополітичної думки.

Наприклад, германська геополітична школа здійснила перехід від ідей географічного детермінізму до сучасності. Саме німецький географ Ф.Ратцель (1844 – 1904) теоретично обґрунтував положення про те, що простір – це не тільки територія, яку займає держава, а її політична сила. Він же почав уживати термін «життєвий простір», а також сформулював закони експансії, за якими потяг до розширення території, в першу чергу за рахунок біль «культурно відсталих» країн, є невід'ємною рисою кожної великої держави.

Ідеї Ратцеля розвинув К.Хаусхофер (1869 – 1946), який також вбачав головну спонукальну силу кожної держави в її потязі до розширення свого життєвого простору. Тому поглинання малих держав великими державами заради економічної самодостатності є необхідністю, а не політичною примхою. До речі, майбутній світовий устрій за Хаусхофером має вигляд системи з кількох політичних регіонів, а саме регіону пан-Америци на чолі з США, регіону Великої Східної Азії на чолі з Японією та регіону пан-Європи на чолі з Германією.

В британській геополітиці помітну роль відіграла творчість Х.Макіндера (1861 – 1947), який стверджував, що політична могутність держави залежить від її географічного положення і що материкова частина Землі визначає стратегічний вплив на політичні процеси. Макіндер в науковий обіг ввів поняття «Світовий острів», яким він означив суцільну частину суші, до якої увійшли оточені з усіх боків Світовим Океаном Азія, Африка і Європа. Внутрішню частину Євразії (Хартленд) цей геополітик визнавав «Вісьєвим регіоном історії», тобто ключовою територією в геополітичному сенсі. Зміст головної геополітичної ідеї Макіндера визначена формулою «Хто володіє Східною Європою - той панує над Хартлендом; хто володіє Хартлендом – той панує над Світовим островом; хто володіє Світовим островом – той панує над усім світом». Пізніше він дещо змінив свою концепцію, стверджуючи, що геополітичним центром Землі є Північна Атлантика і тому країни, що розташовані по її узбережжю, зможуть протистояти могутності держави, яка буде домінувати у Хартленді. Саме завдяки своїй

концепції північного атлантизму Макіндер став хрещеним батьком майбутнього блоку НАТО.

Засновником американської геополітики є адмірал адмірал А.Мэхэн (1840 – 1914), який стверджував, що військово-морська могутність держави є головною частиною її геополітичного потенціалу. Свою ідею він відобразив у формулі «військовий флот + торгівельний флот + військово-морські бази». Цей геополітик вважав за необхідне відмовитися від так званої зовнішньополітичної «доктрини Монро», за якою США повинні «самоізолюватися» від світової політики, і, навпаки, у союзі з Великобританією, як могутньою морською державою, боротися за панування в Світовому океані, з якого можна впливати на політичні процеси у будь-якому куточку світу. Пізніше Мехен до стану союзників США вніс ще Германію і Японію, з якими Америка буде в змозі протистояти Росії та Китаю.

Послідовник Мехена політолог Н.Спайкмен (1893 – 1943) переглянув висновки Макіндера відносно значення в світовій політиці євразійського Хартленду. Дійсним ключем до влади над світом, стверджував він, є контроль узбережжя між Хартлендом та Великим морським шляхом, який прямує з Західної Європи від Балтійського та Північного морів через Атлантичний океан, Середземне та Червоне моря, Індійський океан до Японії. До цієї території, яку Спайкмен назвав Римлендом (Крайня Земля), ввійшли країни Західної і Центральної Європи, держави Близького та Середнього Сходу, а також Індія, Тибет, Китай та держави Південно-Східної Азії. В зв'язку зі своєю концепцією американський геополітик формулу Макіндера перетворив на формулу «Хто контролює Римленд панує над Євразією; хто панує над Євразією – контролює долю світу». Підкреслимо, що ідеї Спайкмена були використані під час «холодної війни» в якості теоретичних аргументів політичної та військової стратегії США відносно розміщення багато численних американських військових баз по всій лінії Римленду.

В цілому геополітика класичного періоду була євроцентристською та мала загальноконтинентальний та загальноокеанський характер і була спрямована на боротьбу та захоплення, території (звідси війни за поділ та пере поділ світу). Хоча треба визнати, що на той час геополітична теорія не була ні універсальною, ні глобальною.

Сучасний етап історії геополітичної думки починає свій відлік з післявоєнного переустрою світу. При цьому вона змінила свій євроцентристський вигляд, оскільки почала враховувати усіх учасників світової політики, а не тільки великі європейські держави. Суттєвою відмінністю сучасної геополітики є також те, що вона вже не визнає за потрібне захоплення певних територій, акцентуючи увагу на контролі над ними.

При усіх змінах в геополітичних парадигмах, в їх зміст завжди входять в якості головних складових геополітична та військова стратегія. При цьому під геополітичною стратегією розуміють визначення міста держави в світовій політиці, а під військовою стратегією – цілі та засоби підготовки, а також використання військових сил в можливій війні за геополітичні цілі.

Геостратегія сучасних розвинених держав має три рівні. Вищий рівень геостратегії зветься національною стратегією і включає до себе стратегії в окремих сферах і напрямках розвитку нації. Тобто, національна стратегія визначає

цілі розвитку нації, забезпечує ефективне використання духовних та матеріальних ресурсів, спрямовуючи націю на досягнення національних цілей.

Другий рівень геостратегії – це стратегія національної безпеки або «велика стратегія», «оборонна стратегія», «стратегічна доктрина». Цей рівень включає до себе стратегії діяльності тих сфер, котрі виключно важливі для національної безпеки, тобто для забезпечення прийнятних умов існування та розвитку нації.

Третій рівень геостратегії – військова стратегія, котра координує тільки військові питання національної безпеки, а саме: розвиток військової промисловості та забезпечення армії і таке інше бойовою технікою, зброєю, засобами зв'язку, амуніцією, а також бойову підготовку військових, боєздатність армії.